

**БАЧЕННЯ РОЛІ ТА ЗНАЧЕННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ У ВИСВІТЛЕННІ
ДОСЛІДНИКІВ 1920-Х РОКІВ**

У статті проаналізовані роботи дослідників 1920-х років, які займалися розробкою тематики сільськогосподарського кредиту. Автором охарактеризовано їхнє бачення ролі і значення сільськогосподарського кредиту. Показані форми і методи роботи кредитної сільськогосподарської кооперації по всебічній соціально-економічній розбудові українського села, розкрита її роль як центру кооперативного життя на селі. Наголошено, що протягом довгого часу питання, пов'язані з діяльністю як кредитної, так і інших видів сільськогосподарської кооперації вивчались лише побіжно, здебільш фрагментарно.

Ключові слова: *сільськогосподарський кредит, кооперація, кооперативно-кредитна система, аграрна історія, історіографія, 1920-ті роки.*

Сільське господарство посідає важливе місце в економіці кожної країни: створюючи робочі місця, забезпечуючи населення продуктами, а підприємства сировиною. На сьогоднішній день, в умовах економічної кризи, особливої актуальності набуває необхідність уважного вивчення всіх позитивних аспектів накопиченого досвіду вирішення аграрних питань. Зрозуміло, що сутність соціально-економічних перетворень в аграрному секторі народного господарства, як і в національній економіці в цілому, полягає в тому, щоб надати безпосередньому виробникові якомога

ширші можливості для прояву господарської самостійності, підприємництва та ініціативи. Але з цього ясного загального положення неминуче виростає більш конкретне і менш зрозуміле питання про те, як саме в тих реальних умовах, в яких перебуває наше суспільство, надати можливість селянству широко і ефективно використовувати всю палітру різноманітних організаційних форм господарювання та все багатство товарно-грошових відносин. Мета даної публікації – проаналізувати історіографічну ситуацію, пов'язану з висвітленням ролі і значення сільськогосподарського кредиту у працях дослідників 1920-х рр. й визначити основні напрями дослідження цієї проблеми.

Протягом довгого часу питання, пов'язані з діяльністю як кредитної, так і інших видів сільськогосподарської кооперації вивчались лише побіжно, здебільш фрагментарно. Історична наука практично не виділяла їх із загального руслу досліджень аграрної історії України радянської пори. Це і не дивно, оскільки більш-менш детальне висвітлення драматичної історії широкої системи різноманітних кооперативних організацій українського селянства, яка протягом кількох десятків років ефективно працювала в аграрному секторі народного господарства України, розвіювало одне із висхідних положень тоталітарної міфології про тотожність понять кооперація і колгосп (у його сталінському варіанті), розкривало справжню сутність поглядів В. Леніна на місце і значення кооперації в радянському суспільстві.

Проте так було не завжди. Література 20-х років, присвячена висвітленню досвіду роботи численних сільськогосподарських кооперативних організацій, як вітчизняних, так і зарубіжних, аналізу та узагальненню її здобутків і невдач, була досить значною, хоч і неоднорідною. Основну її масу протягом всього періоду 20-х років складала видання, що вийшли з-під пера вчених, які брали участь і в організації повсякденної практичної роботи сільськогосподарської кооперації та деяких її керівників. У масі своїй вони були присвячені тим

чи іншим сторонам безпосередньої організаційно-господарської роботи [1].

Вагоме значення для визначення основних напрямків систематичного наукового дослідження питань, пов'язаних із створенням та ефективним функціонуванням широкої, економічно спроможної системи кооперативного сільськогосподарського кредиту мала конкретна, добре зважена робота В. Качинського, на той час заступника Наркомзему України [2]. В ній були чітко сформульовані загальні висхідні засади діяльності кооперативно-кредитної системи, покликаної забезпечити потреби селянських господарств у різних формах виробничого кредиту. Наголошувалась потреба дійсно наукового вивчення проблеми наявності та подальшого накопичення власних грошових коштів селянства. Розкривалось перспективне бачення шляхів поєднання фінансових джерел держави, місцевих бюджетів та власних коштів селянства з метою використання їх для економічного розвитку і підвищення продуктивності селянських господарств. Довгострокові перспективи розвитку широкої мережі кредитної сільськогосподарської кооперації потребували бодай побіжного визначення такого важливого питання, як наявність в селянських господарствах відносно вільних матеріальних накопичень. Адже саме їх наявність чи, навпаки, відсутність в значній мірі і визначала, бути чи не бути осередку кооперативно-кредитної роботи на селі, його доцільність та перспективність.

Слід, однак, пам'ятати, що дослідження цих проблем проходило в умовах запеклої політичної боротьби, що виплескувалась в маси у вигляді гострих ідеологічних дискусій про шляхи «першопочаткового соціалістичного накопичення». Сутність цієї загрозової для селянства теорії була для нього надто очевидною. Політичні уподобання авторів досліджень, відверта обережність селянства, в значній мірі позначилися на об'єктивності, беззастережності, а отже і на науковій вартості багатьох робіт, присвячених даній проблемі.

Тим більша цінність тих досліджень, автори яких зберегли достатній ступінь наукової беззастережності. До них слід віднести невелику за обсягом роботу Б. Чернікова [3]. Йому вдалося стисло, але досить аргументовано проаналізувати стан основних джерел надходження грошових ресурсів до селянського господарства. Загальне значення роботи, однак, відносно невелике, зважаючи на її регіональний характер (господарства Одещини) та надто недостатній обсяг.

Вже на перших порах проблемам пошуку кращих організаційних форм первинної ланки системи кооперативного кредиту – кредитного сільськогосподарського товариства, налагодженню механізму його повсякденної діяльності, були присвячені численні, хоч і популярні за формою викладу, але разом з тим позначені вдумливим конкретним підходом до викладу проблеми роботи Т. Т. Німчинова [4].

На початковому етапі створення загальноукраїнської системи кооперативного сільськогосподарського кредиту з'явилась робота С. А. Фесенка і Л. Л. Цукермана. Незважаючи на стислий обсяг, сімдесят дві сторінки, в ній було дане досить широке висвітлення головних функцій кредитної сільськогосподарської кооперації та народногосподарського змісту її діяльності [5].

Показу місця кредитної сільськогосподарської кооперації в загальному руслі кооперативного життя на селі була присвячена цікава робота Л. Ландо [6]. У ній, зокрема, приділялась увага доцільному розподілу функцій між різними кооперативними системами на селі. Кредитна сільськогосподарська кооперація розглядалась як поєднуючий центр, який через фінансові можливості зможе активно впливати на взаємовигідне поєднання виробничих зусиль селянських господарств, маючи кінцевою метою загальне піднесення сільського господарства.

Накопичення досвіду діяльності тих чи інших ланок системи і сільськогосподарського кредиту викликало нагальну потребу в його осмисленні. Завдання вирішувалось в цілому ряді невеликих за обсягом

аналітичних робіт де автори, як правило, люди дуже тісно пов'язані з вирішенням практичних завдань, що стояли перед кредитною сільськогосподарською кооперацією, розглядали специфічні проблеми її діяльності, робили певні узагальнення, а головне, намічали практичні кроки, націлені на ліквідацію «вузьких місць» в її повсякденній діяльності, поліпшенню методів роботи, певній зміні організаційних форм [7].

Слід, однак, підкреслити, що поряд із цінними сторонами, як то: оперативність, актуальність, достовірність наведених даних, – вказані роботи мали і значні недоліки. Найбільш суттєві з них – це інколи дуже короткий період, протягом якого аналізувався той чи інший соціально-економічний процес. Внаслідок цього окремий етап процесу, його проміжні результати навіть при абсолютно беззастережному підході дослідника нерідко сприймалися як кінцеві, в той час коли це була лише певна точка відліку, якийсь перехідний етап, коли надалі те чи інше господарське, чи, ширше, соціально-економічне явище могло легко видозмінювати як в позитивному, так і в негативному напрямку. Інакше кажучи, обмеженість в часі спостереження соціально-економічного процесу не давала можливості виявити справжню результативність того чи іншого організаційного чи фінансового заходу. До цього, зокрема, підштовхувала постійно ініційована політичними інстанціями потреба негайно надавати практичні рекомендації для чисельних агітаційно-пропагандистських кампаній. Виходячи з необхідності підготувати матеріал для обґрунтування партійно-державних рішень в галузі сільського господарства, категоричних вимог директивних інстанцій про популяризацію тих чи інших заходів в періодичних виданнях, масових брошурах, їх автори змушені були хронологічно аналізувати дуже короткі відтинки часу. Це вело інколи до зовсім необґрунтованих висновків.

З тих же причин, в основі яких лежали кон'юктурні політичні міркування, нерідко використовувався досить обмежений масив вихідних даних, які до того ж не завжди відтворювали дійсний стан речей.

Внаслідок цього достатньо не апробований і в місцевих умовах матеріал міг екстраполюватись навіть в загальноукраїнському плані.

Потрібно підкреслити і той факт, що, як правило, авторами біжучих робіт з проблем сільськогосподарського кредиту, кредитної сільськогосподарської кооперації були люди, які приймали безпосередню участь в плануванні та керівництві тими чи іншими господарсько-економічними кампаніями: працівники «Сільського господаря», Укрсільбанку, Наркомзему. Тому не дивно, що в названих роботах присутній і певний, а інколи й добре помітний, суб'єктивізм. Особливо яскраво політична детермінованість тогочасних робіт, присвячених проблемам кредитної сільськогосподарської кооперації видна з тієї підкреслено великої уваги, яка з 1927 року почала надаватися в них висвітленню суто соціальних аспектів її діяльності. Різкий акцент в роботах 1927 року, а особливо 1928–1929 років на соціальних питаннях тим більш разючий, коли брати до уваги те, що в другій половині 20-х років господарські можливості, а отже і реальне сприяння розвиткові незаможних селянських господарств були незрівнянно більші, ніж в попередній період. В 1921–1924 роки, наприклад, через обмеженість грошових та матеріальних ресурсів кооперативних об'єднань селян-товаровиробників, цілком офіційно існувала зафіксована на урядовому рівні практика надання досить вагомих переваг в обслуговуванні виробничо-фінансових потреб дійсно саме заможної частини села, це давало змогу втягувати в роботу сільськогосподарських кооперативних товариств саме ту категорію селянства, яка мала певні матеріальні та грошові нагромадження, які в той чи інший спосіб залучалися потім кооперацією для фінансування її господарських операцій.

Тобто, коли аналізувати публікації суто абстрактно, відмежувавшись від реального господарського життя, то саме перший період діяльності кредитної сільськогосподарської кооперації формально дає підстави до «занепокоєння» нехтуванням соціальними аспектами виробничого життя

села. Та зовсім іншу ситуацію бачимо в подальший період. Ні реальний, ні будь-який формальний аналіз стану справ в 1926–1928 роках не дає ніяких підстав піднімати на щит ці питання.

На другу половину 20-х років кредитна сільськогосподарська кооперація нагромадила вже певні кошти, які дозволили їй розпочати досить значні операції по максимальному сприянню виробничому розвитку саме незаможних господарств. Такий підхід, до речі, не був обумовлений якимись політичними віяннями, а витікав із об'єктивної економічної зацікавленості. По-перше, основа дальших економічних успіхів кооперації залежала від розширення об'ємів її господарських операцій, які в свою чергу залежали як від чисельності її членів, так і від продуктивності їх господарств. А по-друге, основний потенціал взаємозацікавленості в співпраці кредитних сільськогосподарських організацій та заможної частини села був вже задіяний.

Отже, існувала ясна і чітка зацікавленість кредитної сільськогосподарської кооперації у використанні свого природного резерву – тих потенційних можливостей, які несли в собі незаможні господарства, а отже посилення впливу на розвиток їх виробництва, нарощування продукування товарної маси саме цією категорією селян-виробників. Ця робота не потребувала ніякого політичного підштовхування. Зрозуміло, що вона проводилась в межах реальних економічних можливостей кредитної сільськогосподарської кооперації, через які вона ніяк не могла переступити.

Все це, однак, не повинно закреслювати позитивну сторону цих робіт. Уважне їх вивчення, співставлення з архівними джерелами, суто статистичними виданнями дає можливість з достатнім ступенем вірогідності відноситись до тих чи інших матеріалів чи висновків. Важливе в них і те, що ці роботи, попри недоліки, яскраво передають живий пульс динамічних господарських і соціальних процесів в сільському господарстві України 20-х років.

При їх написанні автори мали змогу користуватися біжучим матеріалами кооперативних організацій. Надалі частина з них взагалі не потрапила до фондосховищ, частина була втрачена в роки Великої Вітчизняної війни. Дуже цікаві й змістовні матеріали, що стосувалися всіх сторін життя кооперації, були представлені на той час в зібраннях Кооперативного музею. Під час жорстких репресій проти української інтелігенції на межі 20-х – середині 30-х років був ліквідований не лише «куркульський» Кооперативний музей, але й знищена більша частина його багатих документальних фондів, згадані роботи залишилися в ряді випадків, хоч і фрагментарним, та все ж єдиним їх відображенням.

Цікава робота, в якій було узагальнено великий досвід біжучої діяльності всіх ланок кредитної сільськогосподарської кооперації, була виконана С. Макаровським [8]. В ній висвітлювалися питання, пов'язані з ефективною організацією повсякденної практичної роботи кредитної сільськогосподарської кооперації, ділових стосунків її осередків з селянськими господарствами з одного боку, та державними установами – з другого. Виклад матеріалу був побудований в простій зрозумілій формі, що, зважаючи на загалом невисокий рівень освіти не тільки селянства, але й значної частини тогочасного партійно-державного апарату не лише районного, але не рідко й окружного рівня, теж мало не аби яке значення.

Схожий характер мала і робота Т. Т. Німчинова [9]. В ній послідовно були проаналізовані проблеми, які поставали в процесі створення кредитного сільськогосподарського товариства, залежність змісту його роботи від чисельності, характеру та стану господарств, які воно об'єднує. На основі накопиченого досвіду давалися практичні поради по збудуванню здорового балансу, прискоренню обороту товарів та кредитних коштів, рекомендувалися перевірені методи аналізу господарсько-фінансового стану кредитних сільськогосподарських товариств. Аналізувалися можливі перспективи та об'єми збутових і постачальницьких операцій.

Новим етапом в дослідженні широкої, активної діяльності кредитної

сільськогосподарської організації стала поява в 1928 році відразу декількох нових робіт, які значно відрізнялися від попередніх видань своєю ґрунтовністю, узагальненнями широкого кола фактичних матеріалів, аналітичним характером викладу. Вони вигідно доповнювали одна одну і в цілому, незважаючи на певні прогалини, давали живе уявлення про широкий спектр проблематики, глибину та взаємообумовленість процесів, які протікали всередині кредитної сільськогосподарської кооперації та за її активною участю в сільському господарстві в цілому.

У досить значній за обсягом монографії професора Київського кооперативного інституту І. Височанського основна увага була приділена переважно фінансово-економічним проблемам [10]. Проте поряд з ними помітне місце займало і висвітлення питань історичного звучання. Автор здійснив глибокий екскурс в пореформені часи зародження та розвитку кредитних кооперативних організацій на селі, як в межах Російської імперії, так і в Україні, подав їх спільні та відмінні риси.

Цікавий характер мав невеликий за розміром, але цінний за змістом розділ, присвячений проблемам взаємодії в дореволюційний час кооперативно-кредитної мережі з державними та приватними банками.

Автор ввів у свою роботу і розділи, присвячені діяльності різних ступенів радянської системи сільськогосподарського кредиту. Слід однак зазначити, що у викладі їх матеріалу йому не вдалося досягти достатньої глибини висвітлення, а тим більше узагальнення. Взагалі для роботи П. Височанського характерна тенденція до висвітлення сюжетів, що стосуються переважно вищої ланки сільськогосподарського кредиту. Кооперативна ж діяльність товариств та союзів подана досить схематично. Це чітко просліджується на всьому протязі роботи. Практично поза увагою автора залишилися загальноекономічні прояви діяльності кооперативно-кредитної системи в сільському господарстві доколгоспного періоду, що, безумовно, значно зменшує її пізнавальну цінність.

На відміну від монографії П. Височанського, іншим звучанням

відзначається менша за обсягом, але дуже конкретна робота А. Дідусенка, повністю присвячена висвітленню діяльності системи сільськогосподарського кредиту України в післяжовтневий період [11]. Віддаючи належне показу роботи вищих її щаблів, державно-акціонерних – Укрсільбанку, чи комбінованих, акціонерно-кооперативних – губернських товариств сільськогосподарського кредиту, – автор головну увагу приділяє все ж висвітленню процесів, пов'язаних з діяльністю найширшої і найважливішої її складової, власне кооперативної частини системи – кредитних сільськогосподарських товариств та їх об'єднань – кредитспілок, тобто, окружних спілок сільськогосподарських товариств.

Проте, тогочасна вульгарно-соціальна тенденція наклала негативний відбиток і на цю роботу. Більш ніж половина її загалом невеликого, сто сторінок, об'єму, присвяченого аналізу роботи низових кооперативних осередків, їх конкретній взаємодії з селянськими господарствами, з'ясуванню реального впливу на них, відверто скерована в бік «посилення уваги до соціального спрямування» кредитної роботи.

Досить цікавою спробою проаналізувати вплив кредитної сільськогосподарської кооперації на розвиток сільського господарства України стала робота С. А. Фесенка [12]. В ній висвітлені, хоч і не пропорційно їх реальному значенню для тогочасного селянського господарства, декілька важливих аспектів її діяльності і, зокрема, забезпечення селянських господарств достатніми обсягом основних та оборотних коштів, а також проблема кредитування тракторизації та механізації дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва.

Важливою особливістю роботи, незважаючи на те, що основна увага в ній приділялася аналізу процесів, пов'язаних з довгостроковими, об'ємними кредитними операціями, є уважне, вдумливе ставлення до дослідження впливу на функціонування селянських господарств короткотермінових кредитів. Політично гучний і на час виходу роботи вже

спекулятивно модний лозунг про невідкладність завдання соціальної і технічної реконструкції сільського господарства швидко породив нахил до кредитної гігантоманії. Під гучні пропагандистські литаври все ширшого значення набула теза про те, що великі завдання потребують і великих коштів. Загалом твердження абсолютно вірне. Та не зупиняючись на всіх його подальших перипетіях, дивному поєднанні реальності та химер, слід відзначити той негативний вплив, який воно справляло на біжучу роботу по наданню і забезпеченню ефективного використання масових і, як це переконливо показав С. Фесенко, дуже важливих для селянства короткотермінових кредитів. Вже на ранній стадії розвитку цього небажаного процесу він в достатній мірі розпізнав тривожну тенденцію поступової дезорієнтації працівників, які займалися безпосередньою роботою по організації кредитування сільського господарства, оманливими перспективами кредитної гігантоманії, що виливалася в помітне занехаяння нещодавно добре налагодженого оперування короткотерміновими коштами. Оцінюючи ефективність об'єму та терміну надання кредиту, підкреслював С. Фесенко, слід пам'ятати, що одним з найважливіших його наслідків для селянського господарства дуже часто є непрямий, стабілізаційний ефект. Саме за допомогою порівняно незначних короткотермінових кредитів селянське господарство застраховує себе від загрози значних втрат свого виробничого потенціалу. Оскільки формально мета кредиту, особливо цільового була наперед обумовлена і не мала нічого спільного з тим, на що він в дійсності витрачався, то зрозуміло, що користь, яку від нього мало селянське господарство, ніде не фіксувалась. Між тим, наприклад, при невчасній сплаті податку репресивні економічні заходи податкових органів могли завдати селянському господарству дуже значної шкоди. Схожа ситуація виникала, як зазначає автор, і при захворюванні господаря, коли для лікування в разі відсутності кредиту доводилось продавати частину худоби чи інвентарю.

Подібних ситуацій в житті незаможних селянських господарств,

переважна більшість яких не мала грошових заощаджень виробничого рівня, виникало багато. І цілком закономірний висновок С. Фесенка про наявність великого, проте не врахованого ефекту, який справляв на економіку дрібнотоварного селянського господарства, короткотермінового кредиту.

Широтою загальної постановки питання про роль і значення системи сільськогосподарського кредиту для поступального розвитку аграрного сектора економіки відзначалася монографія І. М. Подольського [13]. Автор не мав на меті зосередити увагу на змалюванні діяльності системи кооперативного сільськогосподарського кредиту на Україні, його увага була зосереджена на порівняльному аналізі різноманітних, як в національно-державному, так і в хронологічному плані систем сільськогосподарського кредиту різних країн і часів. В довгому ряді проаналізованих ним систем, українська кредитна сільськогосподарська кооперація практично не виділялась. За об'єкт аналізу виступала радянська система сільськогосподарського кредиту взагалі.

Сам задум провести порівняння ефективності впливу різних систем кооперативного сільськогосподарського кредиту, проведений до того ж в яскраво вираженому історичному аспекті, на стан аграрного сектора економіки, безумовно, заслуговує на увагу. Про це свідчить, зокрема, розділ, присвячений зображенню діяльності установ сільськогосподарського кредиту дореволюційної Росії. Це ж відноситься до показу складних часів та відповідно тих нелегких процесів, які протікали в перехідний період.

Та в цілому намагання автора дати характеристику мало не всіх існуючих в світі національних систем сільськогосподарського кредиту сукупно з попереднім викладом основних питань теорії сільськогосподарського кооперативного кредиту призвели до певної фрагментарності роботи взагалі. Автору не вдалося гармонійно поєднати широту та глибину викладу. Монографія І. М. Подольського набула більш

інформаційно-освітнього характеру, ніж науково-аналітичного.

Грунтовна спроба аналізу цілого комплексу економічних та тісно пов'язаних з господарським обігом тих коштів, які функціонували в селянському господарстві, а отже і справляли прямий вплив на об'єми і темпи формування фінансового потенціалу кредитних сільськогосподарських товариств, була пророблена М. Б. Гуревичем [14].

Автор зробив цікаву спробу пошуку критеріїв, користуючись якими можна було б об'єктивно визначити економічний стан селянського господарства. Для цього він досить широко аналізує відносну дохідність та реальне значення для всієї сукупності селянських господарств грошових надходжень від занять промислами від заробітків на стороні, поза межами сільського господарства. Отримані результати накладались ним на динаміку здачі і оренди землі – основного чинника селянського господарства, як синтезуючого показника дійсного фінансово-економічного стану селянських господарств.

Такий підхід і не зважаючи на здавалось би певну відстороненість від питань суто кооперативно-кредитної роботи, відкривав можливості для встановлення наявності загальних передумов, необхідних для розвитку як власне кредитної сільськогосподарської кооперації, так і всієї структури сільськогосподарського кредиту.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що цінною особливістю зазначених вище робіт є те, що більшість їх авторів нерідко приймали активну участь у спрямуванні розвитку та безпосередньому керівництві роботою кредитної сільськогосподарської кооперації, що давало їм можливість гостро відчувати, швидко й вірно визначати об'єктивну основу розвитку тих чи інших важливих економічних тенденцій. Окрім всього, участь у повсякденній діяльності давала змогу використовувати в цих роботах широке коло біжучих матеріалів, значна частина яких на сьогодні нажалі вже втрачена. Однак, разом з тим саме близька причетність, а нерідко і безпосередня відповідальність за ті чи інші ділянки чи напрямки

роботи накладали на праці, які виходили з-під їх пера, і негативний відтінок. Це особливо помітно в роботах, що вийшли з друку в 1928 – 1929 роках. Намагання «не відхилитися від політичної лінії» в поєднанні з відвертими управлінсько-спекулятивними спробами прикрити «політичною доцільністю» відверті господарські невдачі і прорахунки, наклали на значну кількість робіт, в тій чи іншій мірі, але досить суттєвий негативний відбиток. Загалом ступінь неадекватного відображення реального стану справ в багатьох роботах, присвячених діяльності системи сільськогосподарського кредиту, на кінець 20-х років набув такої якості, яка потребує дуже зваженого відношення до них, навіть певної, обережної, безумовно, кореляції.

Зрозуміло, що із усталенням тоталітаризму вивчення питань, які хоч в будь-який спосіб були пов'язані із товарно-ринковими відносинами, було повністю припинене. Надто це стосувалось діяльності будь-яких кооперативних організацій українського селянства. В умовах злиденного, напівкріпацького життя селянства 30-х – початку 50-х років навіть звичайна згадка про те, що при самому ортодоксальному трактуванні соціалізму, колгоспи – не єдина можлива форма соціально-економічної організації життя на селі, розглядалась правлячою верхівкою (і, зазначимо, з її боку цілком обґрунтовано) просто небезпечною. Вся «шкідливість» уваги до кооперативного життя українського селянства 20-х років була чітко «доведена» тим, що практично всі визначні діячі української сільськогосподарської кооперації скінчили свій життєвий шлях в сталінських катівнях. Особливо ж небезпечно було згадувати про кредитну сільськогосподарську кооперацію, «наскрізь куркульську», за висновком Л. Кагановича, кооперацію, яка не тягнула з селянина, а навпаки, – давала йому необхідні для господарства кредити! Тому не дивно, що незважаючи на очевидний науковий інтерес, довгий час дослідники змушені були обходити ці питання своєю увагою.

Отже, можна з впевненістю стверджувати, що глибоке вивчення даної

проблеми – діяльності кредитної сільськогосподарської кооперації в Україні в 1920-ті рр. – заслуговує уваги не лише в плані чіткого наукового відтворення дійсної сутності, потенцій, характеру вільно ініційованого селянськими масами господарчо-творчого потенціалу, але й в суто прагматичному плані, – практичного використання тих чи інших елементів на власному терені набутого досвіду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див., наприклад: Подольський І.М. Кредит для селян. – Харків, 1925; Німчинов Т. Т. Сільськогосподарське кредитове товариство. Що таке с.-г. кредитове товариство та яку користь від нього має трудове селянство. – Харків, 1927; Подольський І.М. Задачи учреждений сельскохозяйственного кредита на Украине и первые итоги их деятельности. – Полтава, 1925; Целларіус В. Сучасна українська кооперація. Її стан та розвиток. – Харків, 1926; Полоцький А. Як селянинові одержати кредит. – Харків, 1926; Німчинов Т. Т. С.-г. кооперативний кредит. – Харків, 1927; Макаровський О. Вкладні операції сільськогосподарського кредитового товариства. – Харків, 1927; Його ж. Як перевести сільськогосподарське товариство на повний статут. – Харків, 1927; Німчинов Т. Т. Посередницька робота сільськогосподарської кооперації. – Харків, 1927; Одинцов О. Сільське товариство, хлібозаготівля та сільськогосподарська кооперація. – Харків, 1928; Штейнкрейц А. Кредитування сільської бідноти. – Харків, 1928; Подольський І. М. Кредит для селян, де і як його одержати та як використовувати. – Харків, 1929.
2. Качинський В. На допомогу селянському господарству. Сільськогосподарський кредит на Україні. – Харків, 1924.
3. Черников Б. Доходность элементов сельского хозяйства. – Одесса, 1925.
4. Німчинов Т. Т. Кредитове сільськогосподарське товариство. Основи його організації та діяльності. Катеринослав, 1925; Його ж.

Сільськогосподарське кредитове товариство. Що таке с.-г. кредитове товариство та яку користь від нього має трудове селянство. – Харків, 1927; Його ж. Сільськогосподарський кооперативний кредит. – Харків, 1927.

5. Фесенко С. А., Цукерман Л. И. Система с.-х. кредита на Україні. – Харьков, 1925.

6. Ландо Л. М. Кооперативний кредит в системі кооперації. – Золотоноша, 1926.

7. Див., наприклад: Макаровський О. Вкладні операції сільськогосподарського кредитового товариства. – Харків, 1927; Подольський І. Кредит для селян, де і як його одержувати та як використовувати. – Харків, 1929; Фесенко С. А. Эффективность сельскохозяйственного кредита на Украине. – Харьков, 1928.

8. Макаровський О. Організація і практика сільськогосподарського кредитового товариства. – Харків: Книгоспілка, 1929.

9. Німчинов Т. Аналіз сільськогосподарського товариства. – Харків, 1928.

10. Височанський П. Кооперативний кредит. – Харків, 1928.

11. Дідусенко А. Система сільськогосподарського кредиту на Україні (1923–1928). – Харків, 1929.

12. Фесенко С. А. Эффективность сельскохозяйственного кредита на Украине. – Харьков, 1928.

13. Подольський І. М. Сільськогосподарський кредит. – Харків, 1928.

14. Гуревич М. Б. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины. – Харьков, 1927.

Морозов А.Г. Видение роли и значения сельскохозяйственного кредита в освещении исследователей 1920-х годов.

В статье проанализированы работы исследователей 1920-х годов,

которые занимались разработкой тематики сельскохозяйственного кредита. Автором охарактеризованы их видение роли и значения сельскохозяйственного кредита. Показаны формы и методы работы кредитной сельскохозяйственной кооперации для всестороннего социально-экономического развития украинского села, раскрыта ее роль как центра кооперативной жизни на селе. Отмечено, что в течение долгого времени вопросы, связанные с деятельностью как кредитной, так и других видов сельскохозяйственной кооперации изучались лишь вскользь, большей частью фрагментарно.

Ключевые слова: сельскохозяйственный кредит, кооперация, кооперативно-кредитная система, аграрная история, историография, 1920-е годы.

Morozov A.V. The Views on the Part and the Meaning of the Agricultural Credit in the Researchers' Works of the 1920-ies.

In the article the works of researches of 1920-ies, who worked out the problems of the agricultural credit, are analyzed. The author has characterized their views on the part and meaning of the agricultural credit. He displays the forms and methods of the credit agricultural cooperation activity on the all-round socio economical building of the Ukrainian village, shows its part as the centre of the cooperative country life.

The democratic character of the formation and economic activity of the credit agricultural cooperation is lighted out. The author proves that the cooperative activity in the village both in the whole as well as in its financial segment, what was especially important, was directed to the productive development of the peasants' farms, raising their productivity and profitableness. The author specially points out the fact that the activity of the agricultural cooperative societies effectively favoured not only the average level of the village life but the formation of the new type of farms for it – Ukrainian farming.

Key words: *agricultural credit, cooperation, cooperative-credit system, agrarian history, farming, historiography, 1920-ies.*